

rodni kolokvij o koeksistenci avantgard, tako da je naš posvet šele koristen nastavek. Povabili smo strokovnjake s posameznih področij, da bi se izkazalo, kako je s tem pojmom v optiki različnih umetnosti oziroma njihovih ved. In povabili smo tudi filozofe – mislece, ki morda niso strokovnjaki za posamezna teh področij v smislu akademske univerzitetne znanosti, ker domnevamo, da se v pojavu postmodernizma vendarle skriva neka bolj obča problematika, kot je samo vprašanje umetnostnih stilov, smeri. Namen posveta je, da bi pojem postmodernizem presodili s stališča ožjih znanstvenih strok, ker se postmoderna v vsaki teh strok gotovo razume nekoliko drugače. Eden od problemov, ki jih seveda ne moremo vsiljevati razpravi, je vprašanje, ali je postmodernizem v vseh umetnostih sploh navzoč oziroma moč, se pravi, ali se jih sploh da koordinirati pod isti pojem, ali pa je to nekakšen parcialni pojem, ki lahko zajame samo posamezna od teh področij, recimo arhitekturo, glasbe pa že ne. Pri anketi v Sodobnosti se je namreč izkazalo, da so glasbeni strokovnjaki zaman iskali vsebino tega pojma v svojem območju, so jo pa potrdili teoretiki oziroma poznavalci arhitekture in seveda tudi literature. Za gledališče, ples in film takrat ni bilo odločilnih glasov, tako da ne vemo, kako je s temi področji. Ali je torej postmodernizem splošen pojem za občo umetnostno usmeritev ali je samo parcialen? Tudi to je namreč možno gledati na razvoj umetnosti v različnih obdobjih, ko dejansko nekateri izmi in tovrstne oznake ne morejo veljati kot splošna oznaka za vso umetnost.

Morda pa ne gre za pojem, ki bi pomenil umetnostno smer, ampak za nekakšen epohalen pojem v smislu postmoderne kulture, postmodernega sveta itd. Kot vemo iz historijata svetovne in deloma tudi slovenske ali jugoslovanske misli o postmoderni, se pojem uveljavlja tudi s tem pomenom. Posvet smo želeli usmeriti v konkretna, umetnostna področja ob predpostavki, da ima ta pojem vendarle v sebi obče, tudi zunajumetnostne razsežnosti, tako da ga je treba gledati v najširšem horizontu razvoja družbe, civilizacije itd., ga koordinirati s takšnimi pojmi, kot je recimo postindustrijska družba. Vprašanje je, ali je celo v zvezi s pojmi, ki se zdaj pojavljajo tudi pri nas, recimo postmarksizem itd. Jasno je, da si vsi ti pojmi podajajo roko in kažejo na usodo človeštva v današnjem času, to pa kaže naprej in je v marsičem nepredvidljivo. V zadregi smo spričo tega pojma, ker smo v zadregi spričo prihodnjega razvoja in naše usode v njem. S postmodernizmom je najbrž tako, da gre le za zadrego tistih, ki smo pričakovali ali pričakujemo, da poteka razvoj človeštva v zelo preprosti enolinijski smeri. V zadregi smo, kolikor izhajamo iz tistih predvidevanj devetnajstega stoletja, ki so zabeležena v napovedi štirih velikih koncev, se pravi konca religije, konca države, konca filozofije in konca umetnosti. Vprašanje je, kako se ti štirje veliki konci prikazujejo v luči pojma postmoderna, kajti tu se očitno te niti zapletajo in zato nam je ta pojem z ene strani neprijeten, z druge pa nam verjetno omogoča, da pre-sežemo težave v zvezi s to problematiko.

Toliko za začetek, zdaj pa bi prosil kolegico Jolo Škulj, da nas seznani s stvarjo, ki sodi zraven. Vemo, da je bil v preteklih dneh v Zagrebu mednarodni simpozij o postmodernizmu. Delo je objavilo krajši zapis, kolegica pa nam lahko strnjeno poroča kaj več, morda tudi še o tematski številki zagrebške revije Republika. Ta je izšla skoraj, v njej so pomembni prispevki o postmoderni, čeprav verjetno bolj na filozofski ravni, in kot vidimo, sodelujejo tudi kompetentni slovenski avtorji, poleg drugih jugoslovanskih in evropskih.

Jola Škulj: Zagrebški simpozij o postmodernizmu je potekal v organizaciji hrvaškega filozofskega društva in to je v razpravljanje vnašalo pomembno razsežnost, da se problema postmodernizma niso dotikali parcialno, ampak z nekim integralnim pogledom. Iz primerjave tega simpo-

zija s pariškim, ki je avgusta 1985 potekal v okviru 11. kongresa mednarodne zveze za primerjalno književnost pod vodstvom Mateia Calinesca in Ihaba Hassana – slednji je, kot vemo, tudi botroval pojmu, zlasti njegovi uveljavitvi v območju literature, pa tudi obče kulture – je mogoče zagrebški pogled na vprašanja postmodernizma označiti kot poskus občega definiranja kulturološkega problema. Vendar pa so se pogovori in referati na to temo vsaj prve dni gibali v nekih značilnih koordinatah, za katere bi lahko rekli, da so postmodernistične. Razpravljanja in pogledi so izpričevali precejšnjo mero eklektičnosti in kazalo je na neko nemogućnost dialoga, to pa so vse precej znane atribucije tudi samega postmodernizma. Priča smo bili nekakšni koeksistenci pogledov na pojave postmodernizma, ne da bi seveda prišlo med njimi do resnično produktivnega križanja, v katerem bi se misli in spoznanja stekala v neko skupno točko in omogočila opredeliti bistvo postmodernizma. Morda sta bila parcialnost in fragmentiranje pogledov tem večja ravno zato, ker se razpravljalcii niso dotikali konkretnih pojavnih praks postmodernizma, razen morda s posameznimi omembami arhitekturnih in pa slikarskih pojavov, ki so, kot se zdi, zaradi svojega netemporalnega komuniciranja prej dosegljivi in razvidni. Tako je nekako samo jedro pojava ostajalo nedotaknjeno, kot da bi moralo biti bistvo postmodernizma ireduktibilno za diskurzivno prakso, čeprav so bili med sodelujočimi sociologi, filozofi in zgodovinarji. V diskusijskih intervencijah se je zlasti npr. pokazalo, da je prispevek tako imenovane nove zgodovine – zastopal jo je francoski gost Felix Torres – pomemben vidik za razpravljanje o postmodernizmu. Prve dni so se, kot rečeno, pogledi na postmoderno usmerjali po povsem samostojnih tirih, ne da bi prehajali v kakšno skupno debato. To se je potem proti koncu popravilo in zlasti ob razpravljanjih, ki so se dotaknila Lyotardovih stališč, Deleuzovih, pa Habermasovih pogledov, so stvari v debati nekako prehajale v neke skupne stične točke, tako da je morda skozi to optiko tudi sam problem postmodernizma dobival razvidnejšo, enotno opredelitev. Zanimivo je, da se samega vprašanja postmoderne literature, to je tistega področja, ki je moji kritičnosti lahko najbolj dostopno, zagrebški posvet, resda zastavljen v organizaciji filozofskega društva, nekako ni dotikal. Andreas Kilb iz Frankfurta, ki je prišel po priporočilu Petra Bürgerja, katerega so organizatorji posebej vabili, je bil očitno bolj nadomestni člen med povabljenimi. O pojavu postmodernizma v literaturi je imel močno radikalno stališče: po njegovi sodbi namreč postmodernizma v ameriški literaturi praktično ne more biti, Johna Bartha, Roberta Cooverja, Donalda Barthelmea ali Thomasa Pynchona naj ne bi vključevali v optiko postmodernizma, preprosto zato, ker da ameriška literatura nima prave historične diferenciranosti. To stališče je nekako ponostavljalo gledanje na pojav postmodernizma v literaturi, kajti odrekati obsežni, ugledni in vplivni ameriški literarni produkciji šestdesetih in sedemdesetih let možnost in veljavnost postmodernega izraza, zato ker na videz nima diferencirane zgodovine svoje literature, je verjetno precej sporno. Po njegovem mnenju bi potemtakem pod postmodernizem v literaturi sodili le Italo Calvino, Peter Handke, pa Giorgio Manganelli. Ta njegova dosti radikalna misel je imela povsem drugačen pendant, če se zaustavim samo ob razpravljanjih o literaturi, v Flakerjevem prispevku, ki pa se je gibal znotraj že povsem znanih Flakerjevih gledanj na literaturo, tako da je pravzaprav vse svoje koncepcije o avantgardi nekako tudi priključil pod ta problem, kar je spet ne povsem kritična, pretirana razširitev, brez prave refleksije pojma postmodernizem, kar tudi ni ustrezno. Razpravljanjem je bilo skupno, da so se pojava postmodernizma dotikala predvsem v razmerju do modernizma. Težave okrog razmerja med tema dvema pojmomaa pa so izhajale predvsem iz dejstva, da modernizma niso vedno razumeli kot historiziran, periodizacijski pojem, ampak se je v koncepciji modernizma kot neke dosti nesrečne besede, ki marsiko-

mu asociira zgolj obči pomen modernosti, zadrževal tisti pomen, ki je obremenjeval razmišljanja o postmodernizmu, nemalokdaj celo z nekim skorajda subjektivno-emosivnim odnosom do predpone *post*, kar se ne nazadnje kaže tudi kdaj pa kdaj v slovenskih razpravljanjih.

Janko Kos: Mislim, da nam je ta informacija dragocena. Verjetno spada h gradivu, ki ga moramo vsaj približno imeti pred očmi, še to, da Republika v trojni številki (10-11-12, 1985) prinaša vrsto takih prispevkov, ki so za nas relevantni: na začetku na primer študijo o samem pojmu, kako se je pojavljal in kakšen je njegov pomenski razvoj, potem pa Ihaba Hassana in druge, ki jih je omenjala že kolegica. Poleg tega so seveda tu spisi slovenskih avtorjev (Taras Kermauner, Slavoj Žižek, Dimitrij Rupel, Tomaž Brejc, Marko Uršič, Rastko Močnik) in verjetno so bili v Sloveniji nekateri objavljeni ali predavani. Za nas je zanimiv še prispevek Vladimir Stojasavljeviča o Gledališču, sester Scipion Nasice, analiza, napravljena v tesnem stiku s tem gledališčem. S tem se vračam na tisto, kar sem pozabil omeniti – da smo v zadnjih letih v Sloveniji priča vrsti pojavov, ki se manifestirajo kot postmoderna, čeprav seveda ostane odprto, ali je to ali ono res tisto, čemur se lahko reče postmodernizem. In to bi bil seveda eden od ključnih problemov tudi tega posveta, da bi razjasnili, kaj postmoderna res je, da ne uporabljamo te oznake preveč improvizirano. Kolegica je že opozorila, da se je to dogajalo tudi v Zagrebu. Temu se pridružujejo še temeljna razhajanja ne samo o postmodernizmu, ampak že o samem pojmu modernizem, kajti postmodernizem se očitno kristalizira ravno v odnosu do modernizma. Od tega, kako razumemo modernizem, je odvisno, kako se nam pojem postmodernizem oblikuje v neko posebno vsebinsko smer. Prosil bi, da začnemo pogovor ali pri čisto konkretnih stvareh ali pa gremo takoj v najsplošnejše, čeprav ne bi bilo dobro, da bi tam ostali. Po možnosti se moramo vendarle vračati v posamezne umetnostne sfere ali celo v razmerja med njimi. Pri društvu, kjer nam gre predvsem za literaturo, nas zanimajo razmerja med arhitekturnim postmodernizmom in seveda literarnim, pa tudi glasbenim ali slikarskim. Zdi se, da je v arhitekturi postmodernizem najbolj določen, čeprav ne moremo reči, da je bil v arhitekturi pojem prvič uporabljen. Vendar pa je v nji bolj ali manj jasno, kaj je postmoderna in kaj modernizem. Za literarne raziskovalce, poznavalce in verjetno tudi ustvarjalce pa se kaže tale težava: da je tisto, čemur se reče moderna arhitektura, vendarle drugačno od tega, čemur pravimo moderna literatura. Za nas je bil od nekdaj problem, kako razumeti bistvo moderne arhitekture, njen racionalizem in funkcionalizem; v razmerju recimo do bistva modernega romana, kakršen je Joyceov ali Kafkov; ali pa do bistva moderne poezije, recimo pri Eliotu ali kom drugem. Kako razumeti kot moderno nekaj, kar se kaže enkrat kot skrajni racionalizem ali funkcionalizem, drugič pa kot nekaj, kar je vsaj na videz ali v resnici čisto nasprotno. To je eden težjih problemov in od tod seveda težava, kako nasproti arhitekturi, ki je postmoderna, razumeti in postaviti pojem literature, ki naj bo na isti ravni postmodernistična. To je zares izzivalen problem.

Aleksander Skaza: Vprašujem se, ali lahko rabimo oznako postmodernizem za označevanje vsega, kar bi lahko imenovali sodobna (evropska) kultura? Ali je ta oznaka enako primerna tako za različne tokove in smeri v sodobni filozofiji kot za različne smeri in tokove v sodobnih umetnostih? Ali lahko celotni sodobni kulturnozgodovinski proces brez večjih pomislekov opremimo s pečatom »postmodernizem«? Tako se sprašujem, ker izhajam iz literarnozgodovinske izkušnje, ki mi pravi, da posplošena periodizacijska oznaka mnogokrat postane etiketa, ki ne